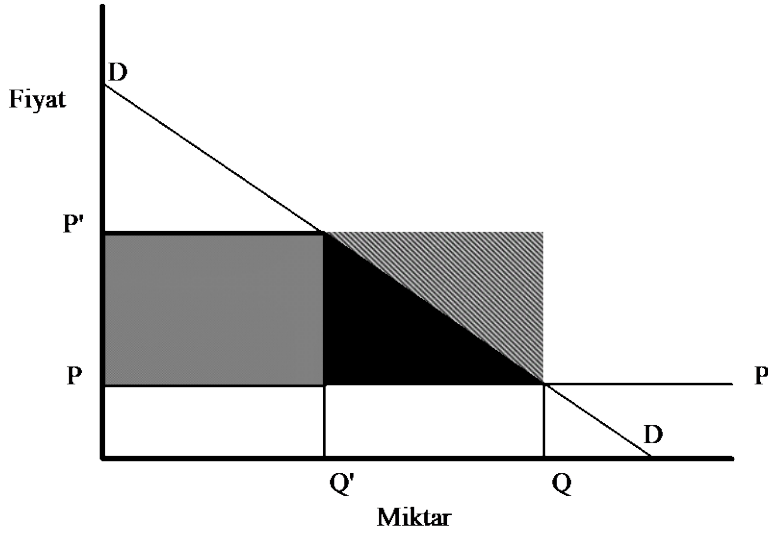

RANT KOLLAMA*

Yazan: **Gordon Tullock**

Çeviren: Coşkun Can Aktan

“Rant Kollama” deyimi, 1974 yılında Ann O. Krueger tarafından kullanılmıştır. Ancak konunun teorik yönü, 1967 yılında, Gordon Tullock tarafından geliştirilmiştir. Kavramın esasını çok basit olarak şekil yardımıyla açıklayabiliriz. Yatay ekseninde satılan mal miktarının ve dikey ekseninde de malın fiyatının gösterildiği şekilde, PP doğrusu rekabet ortamında malın maliyetini, dolayısıyla fiyatını ifade etmektedir. DD talep eğrisi ile birlikte Q kadar mal P fiyatından satılacaktır. Eğer piyasada tek el hali söz konusu olsa idi Q' kadar mal P' fiyatından satılacaktı.

Şekil : 1

* Gordon Tullock; “Rent Seeking” in: Palgrave Dictionary of Economics, Vol. 4, s. 147-149. (Çev:Coşkun Can Aktan)

Geleneksel tekel teorisine göre Q' ile Q arasındaki miktarın satın alınması ile ortaya çıkan tüketici rantını gösteren taralı üçgen aynı zamanda toplumdaki net kaybı göstermektedir. Diğer taraftan taralı dikdörtgen ile gösterilen alan ise tüketiciden tekelleciye yapılan bir transferin ifadesidir.

Bu husus ekonomiyi yeni öğrenmeye başlayan öğrencilerin canını sıkıkmaktadır. Çünkü bu öğrenciler genellikle tekellecilerden hoşlanmazlar. Ancak rant kollama ile ilgili çalışmalar yoğunlaştıktan sonra iktisatçıların çoğu tekellerin yanlışlığını kabul etmiştir. Buradaki asıl sorun, tekellerin Tanrının bir emriymiş gibi, son derece basit bir şekilde ortaya çıktığına inanılmasıdır. Halbuki tekelleri ortaya çıkaran en önemli etken kamusal mallardır.

Rant kollama üzerindeki tartışmaların bir çoğu devlet tekelleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu tür tekeller devletçe meydana getirildiği için en güçlü ve kapsamlı oluşumlardır. Ancak şu da akıldan hiç bir zaman çıkarılmamalıdır ki, tekeller her zaman kamu tekeli olarak değil bazen özel tekeller olarak da karşımıza çıkabilir. Kamu tekelleri (veya bazılarının gelirini artırmaya yarayan belli bir takım kısıtlamalar) üzerinde yoğunlaşan tartışmalar bu tür faaliyetlerin son zamanlarda giderek sıklaşmasının bir sonucudur. Şimdi, özel rant-kollama faaliyetlerinin neden olduğu sosyal kayıplar üzerinde biraz duralım.

Tullock ve Krueger tarafından yapılan ilk çalışmaların dayandığı temel varsayımlar şunlardır: Kar peşinde koşan işadamları bir tekel hakkı elde etme çabası içindedirler. Bu tekel özel bir tekel olabileceği gibi devletçe desteklenen bir tekel de olabilir. Bunlar, tekel hakkı elde etme olasılığını artıran her türlü faaliyete paralarının son kuruşuna kadar yatırım yaparlar. Buradan hareketle, Şekil 1' deki taralı dikdörtgen kadar harcama yapılmış olduğu sonucuna varabiliriz. Bu varsayımlar cevap bekleyen bir çok soruyu beraberinde getirmektedir (Bkz. Tullock; 1980). Ancak, günümüze kadar geçen zaman zarfında, tüketicilerden tekellecilere herhangi bir transfer olmadığı ancak kaynakların verimsiz alanlarda israf edilmesi sonucu sosyal bir kaybın ortaya çıktığını kabul etmek durumundayız. Bu varsayım, çeşitli teorik nedenlerden ötürü, her zamana ve her duruma uymamakta ancak sosyal maliyetin altında olduğu kadar üstünde bir değer de alabilmektedir.

“Tekelleşmeye yol açan faaliyetler rekabetçi bir endüstridir” özdeyişi rant kollama ile ilgili çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Gerçekten de rekabet sürecinde, birbirine rakip olan firmaların bir kısmı kaynaklarını tekel haline gelebilmek için kullanmaya başlar ve bazen başarılı bile olabilirler. Bu durumu bir lotaryaya benzetebiliriz. Bir çok insan lotarya için bilet alır ve bu biletlere ödenen paralar ile bir fon oluşturulur. Bilet alanların çok küçük bir kısmı ikramiye kazanır ve bu fonun büyük bölümünü elde ederken diğerleri kaybetmektedir. ikramiyenin büyüklüğü veya küçüklüğü lotaryaya katılanların taahhütlerine bağlıdır. Ancak lotarya ile rant-kollama arasındaki farkı şu şekilde ortaya koyabiliriz. Hemen hemen bütün lotarya oyunlarında ortaya konulan para, ikramiye olarak dağıtılan paranın çok çok üzerindedir. Halbuki rant kollama gayesiyle yapılan harcamaların toplamı, toplam tekel kazançlarına eşittir.

Böylece, tekelleşmeye yol açan faaliyetler bir yandan kamusal kaynakları erittiği gibi öte yandan bu tür faaliyetler peşinde koşan yetenekli kişilere doğru bir kaynak transferine yol açarak kaynak dağılımındaki dengeyi bozmaktadır. Farz edelim ki 10 farklı çıkar grubunu temsilen, 10 değişik lobi Washington’ a gidiyor ve kendileri için Kongre’ den bir tekel imtiyazı sağlayabilecekleri ümidiyle orada kaldıkları bir kaç yıl içinde birer milyon dolar harcıyorlar. Bu lobilerden sadece bir tanesi başarılı olabilecek ve elde ettiği tekel imtiyazı sayesinde bu 10 milyon dolar onun kazancı haline gelecektir. Burada başarılı olamayan lobilerden başarılı olan lobiye doğru bir kaynak transferi söz konusudur.

Tekelleşme eğilimleri ile birlikte ekonomideki kaynaklar israf edildiği ve tekel imtiyazı peşinde koşan kişilerin daha fazla verimlilik sağlayabilmek amacıyla her yöntemi deneyebilecekleri düşüncesiyle, mevcut kaynak dağılımında da benzer kaynak israfının ortaya çıkabileceğini söyleyebiliriz. Ayrıca piyasa sürecine yapılan müdahaleler de benzer sorunlar doğuracaktır. Son derece basit bir fiyat, kaynak dağılımı yönünden çok önemli sonuçlar doğuracak ve buradan çıkar sağlamak isteyen kişi veya gruplar belli kaynakları bu uğurda sarf edeceklerdir. şüphesiz bu faaliyetlerin çok çeşidi vardır. Örneğin lobicilik yapan biri belli kısıtlamalar peşinde iken, diğer bir lobici aynı tür kısıtlamaların kaldırılması için çalışacaktır. ikinci türde faaliyetler “ranttan kaçınma” (rent avoidance) olarak da adlandırılır. Ancak bu çok pahalı bir uğraştır ve rant kollama faaliyetlerinin olmadığı bir ortamı ifade etmektedir.

Konumuz ile ilgili diğer bir alan da doğrudan transferlerdir. “B” ye aktarılmak üzere “A” üzerine konulan bir vergi sonucunda, “A” bu vergiye muhalefet ederek, “B” de bu vergiyi savunarak lobicilik faaliyetlerine girişecektir. Her ne kadar bu lobicilerden birinin ya da diğerinin lobicilik faaliyetinin başarıyla sonuçlanması ile kendi kar elde edecek ise de, her iki lobicilik faaliyetinin toplamı transfer edilen (veya transfer edilmesi önlenen) miktarın toplamına eşittir. Farz edin ki “A”, “B” den 100\$ elde edebileceği ümidiyle lobicilik yaparak 50\$ ve “B” de “A” ya karşı lobicilik yaparak 50\$ harcamaktadır. Her ikisi de bu işin kesin sonucunu düşünmeden, beklentileri ile hareket etmektedir. Lobicilik faaliyetleri sonucunda taraflardan biri 50\$ kazanırken toplumun kaybı 100\$ olmaktadır.

Şüphesiz toplumda herkesin rant kollama şansı aynı değildir. Bazı çıkarlar gönüllü organizasyonlar biçiminde ortaya çıkarlar. Fakat öyle ilginç çıkar grupları vardır ki Washington’ da herhangi bir süre zarfında bulunan herhangi bir kişi bu tür lobicilik faaliyetlerinin bir endüstri haline geldiğini görecektir.

Lobiciliğin gerçek sosyal maliyeti Washington’ da faaliyet gösteren farklı lobilerin cüz’ i maliyetlerinden kat kat fazladır. Rant kollayan gruplar açısından doğrudan verimliliği yüksek olan faaliyetlerin elde edilebilmesinin zahmetli olması son derece doğal bir gerekliliktir. Çünkü bu sürece, daha fazla hile karıştırmamak gerekir. 1937 yılında A.B.D. Sivil Havacılık Dairesi kurulurken, uçak biletleri üzerine dolaysız bir vergi koymak suretiyle uçak şirketlerinin ortaklarına bu vergi gelirlerinden bir takım ödemelerde bulunmak, politik olarak neredeyse olanaksız gibiydi. Ancak eş etkiye sahip, fakat uçak bileti alanların, uçak şirketi sahiplerine faydalandıkları hizmete göre daha fazla ödemede bulunacakları bir düzenleme politik açıdan daha kolay olmuştur. Zahmetsiz yöntemlerin aşık ve hilesiz olması sebebiyle, bu süreçten faydalanan kimselere, zahmetli yöntemlerle yapılan fon transferlerinin gerekliliği rant-kollamanın en önemli maliyet unsurlarından birini oluşturmaktadır. Eğer hedef uçak şirketi sahiplerinin yararına olacak şekilde, uçak biletleri üzerine bir vergi konulması olsa idi ranttan kaçınan lobicilerin işi daha kolay olacaktı.

Bu noktada rant kollama ile ilgili tartışmalar politik yozlaşma ile ilgili tartışmalara dönüşmektedir. Serbest döviz piyasasının bulunmadığı bir toplum düşünün. Bu toplumda, döviz kontrol ofislerindeki memurlara rüşvet vererek döviz temin etmek mümkündür. Krueger tarafından 1974 yılında

yapılan bir çalışmada, verilmesi gereken rüşvet miktarının gayet iyi bilindiği Türkiye ve Hindistan'daki toplam sosyal maliyetin ölçülebilmesi ile ilgili bir takım veriler elde edilebilmiştir. Bu maliyet toplam muamele hacminin %7' si ile %15' i arasında değişmektedir.

Geleneksel olarak iktisatçılar rüşvetin bu şeklini kendi içinde cazip olarak kabul etmişlerdir. Çünkü rüşvet arzu edilmeyen durumlardan kurtulmanın bir yoludur. Ancak rüşvet rant kollamaya yol açmaktadır. Bu durumda rant kollama, çeşitli müsaadeleri kullanmak isteyenlerden değil, rüşvet alınabilecek mevkileri elde edebilmek için rekabet edenlerden kaynaklanır. Az gelişmiş ülkelerde yaşayanlar oldukça kapsamlı bir eğitimden geçerler. Ancak bu eğitim onların gelecekteki yaşamları ile ilgili olarak uygulamaya yönelik hiç bir şey vermemektedir. Bu eğitimi alanlar çok iyi eğitildikleri ümidiyle çeşitli politik girişimlerde bulunurlar. Eğer bu genç insanların serbestçe kariyer seçme şansları olsa bile, bu kariyer karşılığında elde edecekleri kazançları hiç bir kariyer almamış olanlarınkı ile aynıdır. Aradaki fark şudur; bir doktor tıp fakültesini bitirir bitirmez para kazanmaya başlar, oysa ekonomi eğitimi görmüş olan bir genç gümrük muayene memuru olmak için ayrıca bir eğitimden daha geçmek zorundadır. Gerçekten, bu işe başvuran adaylar arasında kendisinin iyi eğitim görmüş olması ihtimali 1/5' tir. Buradaki rant-kollama faaliyetinin toplam maliyeti, içlerinden sadece birinin iyi eğitilmiş olduğu bu beş kişinin politik manevralarına bağlıdır.

Şekil 1' de, noktalı dikdörtgen ile temsil edilen gelir akımlarının mevcut indirgenmiş değerini toplam rant kollama maliyeti olarak varsayarsak; bu varsayım, bir tekele veya bir imtiyaza yol açan özel bir fonksiyon biçimi olacaktır. Tekel imtiyazı elde etme yolunda yatırılan her bir dolar, ilk olarak yatırılan dolar kadar geri ödeme sağlamalı ve söz konusu fonksiyon lineer olmalıdır (Tullock; 1980). Bir çok fonksiyon bu şekli alamaz. Diğer fonksiyonlar daha çok artan veya azalan maliyet fonksiyonlarıdır.

Eğer negatif ölçek ekonomilerinde özel tekeller elde edilmeye veya kamu tekellerinden belli imtiyazlar koparılmaya çalışılıyorsa, tam rekabet ortamında, rant kollama gayesiyle yapılan toplam yatırımlar elde edilecek rantlardan daha az olacaktır. Ölçek ekonomilerinde ise alışılmadık dışında bir durum söz konusudur. Bu ekonomilerde rant elde etmek için yapılan harcamalar, elde edilecek rantlardan daha fazladır. Burada karşılıklı bir eşitlik olmadığı gibi, sahte bir eşitlik mevcuttur. Çünkü, bir eşitliği sağla-

yan bütün matematiksel verilerin mevcut olmasına rağmen, 100\$' ı yarı yarıya paylaşacağını bile bile bir kişinin 75\$ harcayacağını varsaymak son derece anlamsızdır.

Bu konuda yapılması gereken, rant-kollamaya yönelik üretim fonksiyonlarının ölçülebilmesi için yapılacak ampirik bir çalışmadır. Bu ölçümleri yapmaya yarayacak herhangi bir yöntem henüz hiç kimse tarafından geliştirilebilmiş değildir. Devleti etkileyebilmek amacıyla yapılan harcamaların pek çoğu çeşitli hesaplarda yer aldığı için, özel tekellerden çok politik etkilerin maliyetinin ölçülebilmesi daha kolay gibi görünmektedir. Öte yandan özel tekellerin gerçek maliyeti özellikle saklı tutulmaktadır. Ancak bu tür tekellerin var olmadıkları anlamına da gelmez.

Okuyucu, rant kollama üzerinde neden bu kadar çok durduğumuzu merak edebilir. Bu kelime kendi başına hiç bir anlam ifade etmemektedir. Gerçekten de, eğer kanser tedavisine yönelik olarak belli rantlar elde ediliyor ise buna diyecek hiç bir şeyimiz yoktur. Aynı şekilde kendi beşeri sermayesini geliştirmek için alışılmamış, çeşitli doğal vasıfları kullanarak sınırsız rantlar elde eden M. Jackson gibi sanatçılara da bir itirazımız yok. Ancak bizim itirazımız, ithal otolara karşı belli bir kota uygulamak suretiyle kendi rantını artırmaya çalışan otomobil üreticilerine ve onun işyerinde çalışan ve sendika üyeliklerini kullanarak kendi rantlarını artırmak isteyen işçilerdir. Bunların hepsi ekonomik rantlardır. Ancak rant kollama terimi bunlardan sadece sonuncusuna uygun düşmektedir. Zararlı faaliyetlerden elde edilen rantlar arttıkça bu terimin anlamı da genişlemektedir. Kanser tedavisi edilebilmesi için uğraşan bir kişi toplum için zararlı bir şey yapmamaktadır. Böylece, rantlara sebep olan faaliyetlerin bir bütün olduğunu, ancak rant kollama deyiminin bu bütünün sadece bir kısmı için kullanılmış olduğunu görüyoruz.

Son yıllarda ekonomi teorisindeki en önemli konulardan biri rant kollama analizleri olmuştur. İlk incelemelerin sonuçları daha henüz tam anlamıyla alınamamış olmasına rağmen, teknelci eğilimlerin sosyal maliyetini açıklamaya yönelik çalışmalar oldukça ilginç olmuştur. Bu hataları da dikkate alacak şekilde ekonomi teorisini en geniş anlamıyla tekrar gözden geçirmek gerekmektedir. Kartel ve tekeller üzerinde bütün hayatı boyunca çalışan J. P. Morgan, bu tekellerin yol açtığı rant kollama faaliyetlerinden hem kendi para kazanmış, hem de önemli incelemeleriyle konuya katkılarda bulunmuştur. Morgan'ın, sanayideki kendi teknelci faaliyetlerinin sosyal maliyeti için A.B.D.' ne ödediğinden fazlası, bu alanda düzenleyici

bir etkisi olan bankalara gitmiştir. Ancak gerçek rantların değeri oldukça yüksek olup bunların maliyeti tekellerin kaba maliyetlerine ilave olunmaktadır.

Günümüzde, rant kollama üzerine yapılan araştırmalar olaylara bakış açımızın değişmesine neden olmuştur. şimdilerde bütün dikkatimiz kamu faaliyetleri üzerinde rant kollamaya çalışan kişi ve gruplar üzerinde toplanmaktadır. Özel bir takım çıkar gruplarının varlığı herkesçe gayet iyi bilinmektedir. Fakat biz, ekonomideki çarpıklığın sadece kaba maliyetini görebildiğimiz için bu özel çıkarların maliyetini hesaplamaya çalışmaktayız. Ancak bunların gerçek sosyal maliyeti kat kat fazladır. Çünkü, geniş ölçekli lobicilik endüstrisi gerçekten de başlı başına bir sosyal maliyet unsurudur. Bu endüstrideki üstün yetenekli kişilerin diğer alanlarda faaliyet göstermeleri halinde, her zaman daha başarılı olacakları da herhangi bir kişi tarafından kolayca görülebilir.

KAYNAKLAR

Buchanan, J., Tollison R. and Tullock G. (eds.) 1980. *Toward a Theory of the Rent-Seeking Society*, College Station, Texas: Texas A and M University Press.

Krueger, A.O. 1974. The Political Economy of the Rent-Seeking Society. *American Economic Review*, 64, 291-303.

Tullock, G. 1967. The Welfare Cost of Tariffs, Monopolies, and Theft. *Western Economic Journal* (Bu dergi şimdi *Economic Inquiry* adıyla yayınlanıyor) 5, 224-32.

Tullock, G. 1980. Efficient Rent Seeking. in: Buchanan, Tollison and Tullock (eds.), 91-112.